

Igor Marko Gligorić

Izražavanje emocija i *male riječi* u hrvatskome jeziku

U radu se razmatra jezično kodiranje emocija s obzirom na *male riječi*, ponajprije čestice i uzvike. Čestice i uzvici identificiraju se kao riječi koje su nositelji ekspresivnosti. Nadalje se analiziraju iz morfološke, sintaktičke, semantičke i pragmatičke perspektive. U analizi se polazi od određenja čestica i uzvika u hrvatskim i stranim priručnicima, općelingvističkim, gramatikama i rječnicima. Nakraju se uočavaju sličnosti u opisima dvaju razreda riječi te se predlaže opis koji bi u većoj mjeri razlučio kategoriju vrste riječi od službe riječi u rečenici uvažavajući međusobnu ovisnost i isprepletenost jezičnih razina.

1. Uvodno o emocijama u jeziku i *malim riječima*

Promišljajući o tome što su emocije u jeziku, ne čini se bezrazložno pristup emocijama započeti razumijevanjem jezičnoga koncepta EMOCIJA. Pretpostavlja se da pojam o tome što su emocije u svijesti izvornoga govornika kojega jezika u određenoj mjeri obuhvaćaju rječničke definicije. Tako u *Velikome rječniku hrvatskoga standardnog jezika*¹ (2015) stoji određenje da je emocija ‘složeno duševno stanje uglavnom izazvano iznenadnim čimbenicima i popraćeno fiziološkim promjenama (bljedilo, crvenilo, ubrzani puls, osjećaj nelagode, drhtanje, nemogućnost pomicanja ili agitacija)’ uz napomenu da je riječ o pojmu koji pripada psihologiji (PSIH). Usto se kao prošireno značenje navodi ‘izražavanje afektivnoga stanja (užitak, uznemirenost)’, pri čemu uz definiciju stoji uputnica na lemu OSJEĆAJ. OSJEĆAJ ima znatno složeniju rječničku definiciju: razlikuje se pet značenja (od kojih jedno ima dva podznačenja), a ona zrcale razumijevanje osjećaja kao ‘onoga što se doživljuje preko osjetila; (PSIH) duševnoga doživljaja koji izražava emotivan odnos čovjeka prema

1 *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (2015) ovdje se uzeo kao izvor s obzirom na to da je riječ o najrecentnijemu leksikografskome djelu takva opsega. Naravno, bilo bi zanimljivo usporediti rječnička određenja EMOCIJA i OSJEĆAJA u različitim jednojezičnim hrvatskim rječnicima, ali određenja iz VRH-a nedvojbeno mogu poslužiti kao ilustracija i orijentir u konceptualizaciji tih dvaju pojmova u umu izvornoga govornika hrvatskoga jezika. Ostalo bi u određenoj mjeri prelazilo okvire rada.

svijetu; posebne emotivne reakcije ili osjetljivosti; mišljenja, osobito onoga koje je iracionalno; posebne sklonosti za što ili razumijevanje čega' (usp. VRH 2015). Iako se pod leksikografskim člankom koji govori o leksemu EMOCIJA navodi jedno značenje te se upućuje na cijeli leksikografski opis višeznačnoga leksema OSJEĆAJ, ne samo na jedno značenje toga leksema, u diferencijaciji njegova značenja samo jedno značenje eksplicitno se podudara sa značenjem koje se tumači kao *psihologijsko*. U tome se smislu EMOCIJA i OSJEĆAJ mogu smatrati sinonimima: s jedne strane istoznačnicama (jer se upućivanjem na cjelovit opis drugoga leksema podrazumijeva podudaranje njihove konceptne strukture u cijelosti), s druge strane bliskoznačnicama (zapravo je riječ o tome da su značenjske/konceptne strukture podudarne u samo jednome segmentu).

Skicirajući jezično znanje govornika o leksemima EMOCIJA i OSJEĆAJ, razložno je postaviti pitanje kako se ta dva koncepta, tj. kako se emotivnost i/ili emocionalnost te osjećajnost ostvaruju u komunikaciji. Nedvojbeno je riječ o obilježjima iskaza koja se povezuju s govornikom. Tako još R. Jakobson (1966) među jezičnim funkcijama prepoznaje emotivnu koja se odnosi na ekspresivnost govornika kao jednoga od članova komunikacijskoga lanca. Ta ekspresivnost, koja se barem dijelom podudara s konceptima o kojima ovdje govorimo, može se ostvariti jezičnim sredstvima u užemu smislu, ali i nejezičnim sredstvima (tj. jezičnim u širem smislu) pri samome iskazivanju. Tako na primateljevu interpretaciju poruke kao ekspresivne utječu izbor riječi (rabe li se stilski neutralne ili markirane riječi, leksemi koji pripadaju ograničenu sloju, vulgarizmi i sl.), njihovo značenje (odnosno segment značenja koji konkretna uporaba ističe), pomak u značenju, figurativnost jezične uporabe (u čemu svakako, ostajući u Jakobsonovoj koncepciji komunikacije, važnu ulogu ima kod), položaj jedinica u iskazu (kojim se može sugerirati što je važno ili manje važno), suprasegmentna obilježja i dr.

Navedene mogućnosti kodiranja emocija najvećim se dijelom odnose na govor, realizaciju jezika (Saussure 2000) u konkretnoj komunikacijskoj situaciji s obzirom na dionike komunikacije, kontekst, sam kod i dr. Neke se od tih mogućnosti određuju i kao tzv. vrednote govorenoga jezika, lingvistika govora (Vuletić 2007). U tome se smislu može nametnuti pitanje postoje li jezične, sistemske kategorije koje su u određenome smislu specijalizirane za kodiranje emocija. Već pri letimičnome pogledu na određenja npr. vrsta riječi (kao možda i prototipnih jezičnih klasa)² uočava se da se dva razreda kategorije vrste riječi ističu: čestice i uzvici. I čestice i uzvici ubrajaju se u ono što I. Pranjković naziva *malim riječima*; u *Gramatičkim značenjima* (Pranjković 2013) postoji i poglavlje naslovljeno *Gramatika „malih riječi“*. Govoreći o malim riječima, naravno, misli se na izrazno kraće riječi, ali izraz nikako nije glavni

2 Ovdje se misli na to da bi se kategorija vrste riječi u određenome smislu mogla smatrati prototipnom jezičnom kategorijom ili barem prototipnijom, čemu u prilog ide i činjenica da svaki elementarni govor o jeziku nerijetko polazi od podjele riječi na vrste.

kriterij. Tako I. Pranjković (*ibid.*) pod *malim riječima* razmatra (sve) suznačne riječi, uključujući i nepunoznačne glagole, nepromjenjive riječi općenito, posebice veznička sredstva na različitim sintaktičkim razinama, čestice i dr. Ovdje će se u sljedećim odjeljcima pozornost usmjeriti upravo na *male riječi*, ponajprije uzvike i čestice koji se u tome kontekstu prepoznaju kao jezične jedinice koje se mogu smatrati nositeljima ekspresivnosti u iskazima. Dijelom se to zrcali i u sljedećim dvama primjerima.

(1) *Uf, još jedan tekst.*

(2) *Ma baš će on to uspjati napisati.*

Kada bi trebalo detektirati nositelje ekspresivnosti u primjerima (1) i (2), među najboljim bi se kandidatima vjerojatno našle riječi *uf* ili *baš*: između ostalih se upravo njima (jezično) kodira stav govornika, one su jedinice kojima se postiže ekspresivnost. U nastavku će se rada analizirati jezični status jedinica koje se detektiraju kao nositelji ekspresivnosti, njihova semantika (?) te njihov (morfo)sintaktički status.

2. Emocije i čestice

R. Simeon za čestice (1969a: 191) kaže da su (i) riječi koje se ne sklanjaju niti se sprežu (prilozi, prijedlozi, veznici i uzvici), (ii) kratke nepromjenjive riječi (koje se ubrajaju u pomoćne riječi) koje služe za izmjenu značenja glavnih riječi ili (iii) sasvim kratke riječi koje se ne mogu uvrstiti ni u jednu od klasičnih nepromjenjivih vrsta riječi.³

Prvo određenje moglo bi se razmotriti iz različitih perspektiva. Najprije, četiri navedene vrste riječi međusobno se znatno razlikuju, te se može činiti dvojbenim u istu kategoriju ubrojiti primjerice uzvike i veznike ili prijedloge i priloge. Naime radi se o riječima koje su dijakronijski, sinkronijski i uporabno vrlo različite. Jedino što ih povezuje jest činjenica da ni u jednoj vrsti nema promjene oblikā. S druge strane i to se može dovesti u pitanje jer neki gramatički pristupi kao gramatičku kategoriju kvalitativnih priloga navode i stupanj.⁴ Osim toga pitanje je u koju bi se kategoriju ubrajale riječi tipa *da, li, zar, neka* i dr. Te riječi ne bi odgovarale ni jednoj od četiriju navedenih vrsta riječi. Ipak, određenje u (i) pokazuje se dijelom održivim shvati li se čestice kao kategoriju koja objedinjuje nepromjenjive riječi koje na (supra) sintaktičkoj razini dolaze u različitim službama (usp. Gligorić 2013).

3 Za detaljniju analizu definicija koje navodi R. Simeon v. Gligorić (2013): ovdje se u nastavku apostrofiraju samo neki zaključci.

4 Ovdje se neće ulaziti u daljnje problematiziranje komparabilnosti priloga nastalih konverzijom od pridjeva srednjega roda. Iako se ovdje preuzima perspektiva u kojoj prilozi nemaju komparaciju, taj je problem spomenut samo kao još jedan mogući destabilizirajući element takve klasifikacije.

Drugo, svakako bi bilo dobro i pitanje koje bi se ticalo određenja riječi kao *kratkih* ili *dugih* odnosno *sasvim kratkih*, što se navodi pod (iii). Tako je sasvim jasno da ima *kratkih* riječi koje su promjenjive i koje nikako nisu pomoćne (npr. *crv*, *piti*), a ima i onih koje nisu (sasvim) kratke, nepromjenjive su i nesamostalne (npr. *unatoč*, *naravno*). Usto se dio definicije koji određuje čestice kao riječi koje izmjenjuju značenje drugim riječima može primijeniti na relativno malo riječi, tj. sigurno se ne odnosi na većinu (*ibid.*).

Nakraju se može problematizirati i oformljivanje vrste riječi u koju će se ubrajati one riječi koje se ne mogu ubrojiti ni u jednu drugu skupinu, što se u (iii) predlaže (*ibid.*). Govorimo li o postojanju određene vrste riječi, potrebno je precizno (koliko je god to moguće) definirati zašto pojedina riječ pripada određenoj skupini, tj. što je u toj riječi samoj što ju čini dijelom određene skupine, koja su njezina inherentna obilježja, koja je njezina funkcija, kakve sintaktičke pozicije zauzima, kakav je njezin semantički (i pragmatički) status i sl.

Bilo kako bilo, određenja R. Simeona ukazuju na različite pristupe u definiranju čestica. Kao poseban razred riječi čestice su u hrvatskim gramatikama relativno novija pojava. One su vrsta riječi kojoj je zasigurno najveća pozornost dana u gramatici J. Silića i I. Pranjkovića (2007). Pritom se misli na to da J. Silić i I. Pranjković donose vrlo preciznu i detaljnu klasifikaciju čestica uz njihovo definiranje kao suznačnih nepromjenjivih riječi kojima se izražava stav govornika prema sadržaju cijeloga iskaza ili prema njegovu dijelu, odnosno kao riječi koje na bilo koji drugi način modificiraju dijelove rečenica, rečenicu, iskaz i sudjeluju u oblikovanju njihova gramatičkoga ustrojstva (Silić i Pranjković 2007: 253). Autori u svojoj koncepciji razlikuju (Silić i Pranjković 2007: 258):

A. Nesamostalne čestice

1. Upitne: *li*, *zar*, *da*
2. Pojačajne: *i*, *ni*, *bar(em)*, čak...
3. Usporedne: *puno*, *malo*, *vrlo*, *posebno*, *sasvim*, *užasno*...
4. Jesno-niječne: *da*, *ne*, *jest*
5. Poticajne: *neka*, *hajde*, *deder*, *daj*...
6. Prezantativi: *evo*, *eto*, *eno*

B. Samostalne čestice

1. Samostalna poraba upitnih, jesno-niječnih, poticajnih čestica i prezantativa: *zar ne*, *neka*, *deder*...
2. Samostalne čestice na razini teksta (modifikatori): *srećom*, *nažalost*, *uglavnom*...

Navedenoj podjeli nesamostalnih čestica I. Pranjković u kasnijim radovima (2009, 2013) dodaje:

(...)

1. Pokazne: *to*, *ono*, *ovo*

2. Dijaloške: *a*

3. Optativne: *teško, blago, jao...*

Usto u kategoriji usporednih čestica razlikuje usporedne koje služe za perifrastičku komparaciju (to bi bile prethodno navedene usporedne čestice) te općeporedbenu česticu *kao* s česticama koje služe kao pojačivači usporednoga značenja (*sve, što*).

Pogleda li se inventar riječi uvrštenih u kategoriju čestica, uočava se da će se nemalen dio riječi koje se ovdje određuju kao čestice pojaviti i kao dio inventara u nekim drugim podjelama. Tako će se primjerice *i, ni* i *a* naći među veznicima, *jao* među uzvicima, *teško* među prilozima, *to* ili *što* među zamjenicama i dr. Naravno, kriterij određenja vrste riječi u Pranjčkovićevoj koncepciji uvelike ovisi o njezinoj uporabi: *i* je veznik kada povezuje, tj. ako ne povezuje, intenzifikatorska je čestica (v. 3); *što* je zamjenica kada što zamjenjuje, čestica kada pojačava usporedno značenje (v. 4).

(3) a. *Došli su i otišli.*

b. *I on će doći.*

(4) a. *Što si napravio?*

b. *Napravi to što prije.*

Temeljno pitanje koje se može postaviti pri analizi takva pristupa tiče se odnosa vrste riječi i službe riječi. Pritom se misli na činjenicu da izrazno ista jedinica može biti i zamjenica, i veznik, i čestica, i prilog, ovisno o tome u kojoj službi dolazi. I dalje ostaje pitanje je li riječ o različitoj vrsti riječi ili je (samo) riječ o različitim službama (iste) riječi, tj. mijenja li riječ vrstu ako dolazi u drugoj sintaktičkoj službi. Tu se međutim nikako ne želi (barem ne u potpunosti) zanemariti međuovisnost razine vrste riječi, morfologije, i razine službe riječi, sintakse, čak i pragmatičke razine. Uvažavajući međusobnu isprepletenost razina i mogućnost njihova više ili manje jasnoga razlučivanja samo u svrhu gramatičkoga opisa, samo se upozorava na mogućnost drukčijega pogleda na kategorizaciju jezičnih jedinica. Usto na umu treba imati da je riječ o nepromjenjivim riječima, što može upućivati i na upitnost njihove analize iz morfološke perspektive jer je riječ o jedinicama koje nemaju oblikā.⁵

Do suvremenih gramatika riječi koje sinkronijski prepoznajemo kao čestice (barem prema Silić–Pranjčkovićevoj gramatici, a nju ovdje nasljedujemo) na razini vrste riječi ubrajale su se u različite klase. Tako su se u gramatikama primjerice F. Appendinija (1828), S. Babića i dr. (1991), V. Babukića (1836), I. Brlića (1850), B. Kašića (2002), J. Križanića (1984), T. Maretića (1963), D. Raguža (1997) ili npr. Š. Starčevića (2002) čestice ubrajale u priloge (5), veznike (6), prijedloge (7) i uzvike (8).⁶

5 Tako se o nepromjenjivim riječima u Silić–Pranjčkovićevoj gramatici govori u dijelu o sintaksi, a ni primjerice I. Marković (2012) ne navodi ih u *Uvodu u jezičnu morfologiju*.

6 Naravno, navedena podjela nije ista kod svih autora, ali tendencije uvrštavanja čestica navedenih (5)–(8) načelno vrijede za navedene gramatike.

(5) *da, ne, još, evo, eno, eto, (je) li, bar(em), čak, čuj, daj, zar...*

(6) *ne, zar da, (nije|je|da) li, neka...*

(7) *evo, eto, eno*

(8) *hajde, dede, de, daj, gle...*

Prethodno prikazan inventar priloga, veznika, prijedloga i uzvika u različitim gramatikama nikako nije u potpunosti neodrživ. Naime činjenica da u značenju navedenih riječi postoji nešto što se može odrediti kao modalno ili *načinsko* omogućuje njihovo uvrštavanje u priloge. S druge strane činjenica da nakon primjera navedenih pod (7) nerijetko dolazi imenska riječ u genitivu u određenome smislu opravdava njihovo određenje kao prijedloga. Nadalje, uzvičnost (ili barem uskličnost)⁷ jezičnih jedinica u (8) svakako postoji (usp. Gligorić 2013).

Ipak, kako se god čestice definirale i kakav god bio popis jedinica koje se smatraju česticama u različitim gramatičkim opisima, svi su pristupi više ili manje suglasni oko toga da je riječ o (i) nepromjenjivim riječima koje su na neki način povezane s artikuliranjem govornikova stava, da su čestice (ii) suznačne riječi i riječi koje (iii) ne zauzimaju pozicije članova rečeničnoga ustrojstva, što je razvidno već iz njihova određenja kao jedinica koje pripadaju iskazu, tj. pragmatičkoj razini, ne sintaktičkoj u užemu smislu. Sve te tri odrednice međusobno su višestruko povezane: suznačnost jest u nekakvu odnosu sa sintaktičkom nesamostalnošću, a razmotri li se popis nepromjenjivih i popis suznačnih riječi, preklapanja su očita. Tako se tradicionalno suznačnicama smatraju veznici, prijedlozi, čestice, zamjenice, neki glagoli i uzvici,⁸ a samoznačnicama imenice, glagoli, pridjevi, brojevi, prilozima (Silić i Pranjković 2007): iako se ne može nepromjenjivost izjednačiti sa suznačnošću, naime riječ je o podjeli riječi prema potpuno različitim kriterijima, ipak se može uočiti određena povezanost.

Opravljanost govora o nepromjenjivim riječima i unutar morfologije, što je dijelom prethodno problematizirano, može se tražiti u činjenici da je riječ o jezičnim jedinicama koje imaju izraz kojemu je pridružen *nekakav* sadržaj, više ili manje uopćen. U tome se smislu smatra opravdanim spominjati i nepromjenjive riječi barem na razini evidentiranja jezičnih znakova. S druge je strane samo određenje čestica kao nepromjenjivih moguće problematizirati barem u nekim slučajevima (usp. Gligorić 2013). Smatramo li primjerice riječ *hajde* česticom, kako na njezin status nepromjenjive riječi utječe činjenica da postoje i oblici *hajdemo* i *hajdete* (uz različite inačice izraza nastale kao posljedice glasovnih promjena: *ajdemo, ajte* i dr.).

7 Ovdje se misli na razlikovanje uzvika kao vrste riječi i usklika kao obilježja iskaza; dakle misli se na razliku *exclamatio* i *interiectio* (usp. Silić i Pranjković 2007, Gligorić 2013).

8 U vezi sa suznačnošću uzvika treba naglasiti da Z. Jelaska (2010) dokazuje da su uzvici samoznačnice, o čemu će biti riječi u poglavlju o uzvicima (usp. Gligorić 2018).

U vezi sa značenjem zanimljivo je promotriti rječnička određenja nekih čestica. Tako se za česticu *bar(em)* u Anićeve rječniku navodi da se rabi 'za postavljanje granice: najmanje, u najmanju ruku; za izražavanje želje da se što dogodi ili za pojačavanje želje da se dogodi rečeno ili pretpostavljeno; za traženje ili određivanje čega; za isključivanje ili odjeljivanje čega od cjeline' (Anić 2006). *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (2015) ističe da *bar(em)* 'izriče ostatak od više neiskorištenih mogućnosti, krajnju mogućnost, ono što je preostalo; izriče postavljanje granice, najmanje očekivanje; označuje najmanju, najnepovoljniju mogućnost; pojačava ili ističe sadržaj kojim se izražava propust, želja ili žaljenje'. Sasvim je jasno da *značenje* čestice nije izjednačivo sa značenjem npr. imenica kod kojih postoji više ili manje jasan odnos između izraza, sadržaja i referenta u izvanjezičnome univerzumu, kako god nazivali vrhove onoga što se u nekome obliku podudara s Ogden–Richardsonovim trokutom (usp. Raffaelli 2015). Ipak, primjeri iz dvaju hrvatskih jednojezičnih rječnika pokazuju da postoji značenjska struktura čestica, naravno, utemeljena na njihovoj uporabi.

Suznačnost je čestica povezana i s njihovom sintaktičkom nesamostalnošću: čestice prototipno ne zauzimaju pozicije rečeničnih članova. Međutim primjeri (9) i (10) pokazuju da čestice mogu biti članovi rečeničnoga ustrojstva.

(9) *Odzvanjalo mu je u glavi njegovo neka.*

(10) *Nije čuo njezino ne.*

Tako u (9) čestica dolazi u službi subjekta, što je slučaj i u metajezičnome diskursu (npr. *I je pojačajna čestica*), a u (10) čestica je u službi objekta. To ne znači da njihova služba nije prototipno modifikatorska (ili modificirajuća) na različite načine, ali (9) i (10) pokazuju da su i čestice jezične jedinice kod kojih ne postoji (unutar)jezična/gramatička zapreka u njihovu vršenju sintaktičke službe.

3. Emocije i uzvici

Vrsta riječi s kojom se možda najviše povezuje ekspresivnost ili mogućnost jezičnoga kodiranja emocija vjerojatno su uzvici. R. Simeon (1969b: 677) za uzvike (između ostaloga) kaže da su (i) vrsta riječi kojom se izražava ili prenosi jaki osjećaj, često nauštrb gramatičke potpunosti, tj. (ii) nepromjenjiva vrsta riječi koja često služi za neposredno izražavanje čuvstava, osjeta i volje; ulazeći u rečenice, uzvici se sintaktički ne povezuju s drugim riječima u rečenici i nisu dijelovi rečenice (Gligorić 2013). Takvo određenje u najvećoj mjeri vrijedi i za sve već spomenute hrvatske priručnike, ali i za strane (npr. Duden 1984, Grevisse 2007, Serianni 1988 i dr.). Takva definicija prepoznaje uzvike kao riječi u kojima se u određenome smislu kondenziraju emocije, kao riječi koje su gramatički nepotpune i kao riječi koje su asintaktične.

Svojevrсна specijaliziranost uzvika za *izražavanje ili prenošenje osjećaja* zapravo se odnosi na *značenjsku stranu* tih (jezičnih) jedinica. Prethodno je

napomenuto da se tradicionalno uzvici smatraju suznačnicama. Ipak, spominjući rezultate psiholingvističkih i neurolingvističkih istraživanja, Z. Jelaska (2010) navodi da kod slučajeva primjerice agramatizma ne dolazi do njihova gubljenja zato što oni imaju gramatički sadržaj (a ne leksički, konceptni), nego se male riječi gube jer je njihova fonološka obrada za govornika zahtjevnija, dakle postoji nedostatak u procesiranju fonološki i prozodijski manjih jedinica. Tako jedinice koje su fonološki kraće i obično nenaglašene predstavljaju veće opterećenje za govornike (usp. Gligorić 2018). Nedvojbeno se može braniti teza da su uzvici komunikacijski suznačni, tj. da ovise o kontekstu i/ili situaciji u kojima se upotrebljavaju (Silić i Pranjković 2007: 259). Pritom na umu treba imati da to može vrijediti i za neke druge jezične jedinice: svaka jezična jedinica pojavljuje se u kakvu kontekstu i kakvoj komunikacijskoj situaciji koji delimitiraju njezino značenje.

U vezi s mogućom samoznačnošću uzvika zanimljivo je u obzir uzeti rječničke opise. Za uzvik *joj* V. Anić (2006) navodi da 'izražava jak osjećaj boli, straha, radosti, žalosti, divljenja' te upućuje na uzvik *jao*. U Anićevu opisu dijelovi definicije nisu razdvojeni kao različita značenja, ali se za određene uporabe navode različiti primjeri, što može sugerirati upravo tu razdvojenost. U *Velikome se rječniku hrvatskoga standardnog jezika* (2015) uz uzvik *joj* navodi da izražava 'bol; strah, žalost, radost; divljenje; nestrpljenje; čuđenje'. Zanimljivo je da su definicije razdvojene, svaku prate primjeri uporabe te uputnice na različite uzvike ovisno o uporabi (ili značenju?). Takvi opisi sugeriraju da uzvici nedvojbeno imaju značenjski kapacitet te da su u sinonimnim (neki i u antonimnim) odnosima s drugim uzvicima (Gligorić 2017, 2018). S obzirom na te činjenice nije nerazložno problematizirati postuliranu samoznačnost.

Uzvici su specifični i po tome što im se u jezičnim opisima nerijetko odriče status jezičnih jedinica, smatra ih se u nekome smislu polujezičnim jedinicama – i u Silić–Pranjkovićevoj gramatici navodi se da se razlikuju od svih drugih vrsta riječi po tome što nisu djeljivi na manje značenjske jedinice (morfeme) te da služe kao svojevrsni signali (ne znakovi) govornikova raspoloženja (Silić i Pranjković 2007: 258). N. Pintarić (2002) promatrat će uzvike kao pragmeme, točnije kao ujezičene nejezične geste, tj. ozvukovljene geste. Ovdje se zauzima pozicija da su uzvici nedvojbeno jezične jedinice koje funkcioniraju više ili manje kao i bilo koje druge vrste riječi, što će se dijelom pokušati pokazati u analizi. U tome se smislu presudnim smatra i polazišna točka da uzvici ipak imaju izraz i *nekakav* sadržaj.⁹

Iz sinkronijske perspektive, koja se također može oprimirati Silić–Pranjkovićevom gramatikom (2007), uzvicima se smatraju:

A. Uzvici u užemu smislu: *ah, oh, jao, fuj...*

B. Zapovjedni uzvici

1. Uzvici *drugoga* lica: *hej, ej, hura, pst...*

9 Ovdje su navedena samo dva primjera relativiziranja jezičnosti uzvika. Detaljnije se o tome raspravlja u Gligorić (2017) i Gligorić (2018).

2. Uzvici koji se odnose na životinje: *iš, đija, mic, gic-gic...*

C. Onomatopeje: *bum, pljas, kukuriku, kvoc...*

Prethodni primjeri i gramatička određenja uzvika više se ili manje neprijenjeni navode od Kašičeve gramatike do suvremenih hrvatskih gramatika, a vrlo je slična situacija i u stranim opisima uzvika. U tome je smislu zanimljivo da se uz navedene uzvike u našim (ali i stranim) gramatikama navode i primjeri u (11) i (12) (usp. Gligorić 2017, 2018).

(11) *blagoti, ah mene nesrećnoga, (h)ajde(mo), dede(r), gledaj, čuj, prokleta, gle čuda, zvizgac (bičem)...*

(12) a. *goodness gracious, my gosh, bless you...*

b. *tschüss, Gesundheit, genau...*

c. *clic-clac, au seucors, mon Dieu, adieu...*

Primjeri pokazuju da se među uzvike uvrštavaju riječi, sintagme i rečenice, pri čemu se uglavnom ne razlikuju eksklamacija i interjekcija (o čemu je nešto bilo riječi i ranije). Pitanje koje se nameće samo po sebi tiče se uvjeta koje neka jedinica mora zadovoljiti da bi bila član neke kategorije, kategorije vrste riječi (u ovome slučaju), dakle po čemu je neka jedinica uzvik.

Još je jedna sličnost među (gotovo) svim gramatičkim opisima. Riječ je o njihovom statusu kao jedinica koje ne ulaze u gramatičke/sintaktičke odnose s drugim jezičnim jedinicama. Slična je tvrdnja izrečena i u kontekstu čestica kada se tvrdilo da čestice ne zauzimaju pozicije članova rečeničnoga ustrojstva. Primjeri (13), (14) i (15) pokazuju suprotno kada su u pitanju uzvici.¹⁰

(13) *Jao je odjeknulo hodnicima.*

(14) *Ta je haljina bljak.*

(15) *Začula je kukuriku iz dvorišta.*

U primjeru (13) uzvik je subjekt u rečenici, u (14) dio je predikata, a u (15) objekt. Dakle uzvici mogu zauzimati sintaktičke službe kao i bilo koja druga vrsta riječi (*ibid.*). S druge strane nedvojbeno je prototipna ona služba uzvika koja se može smatrati nadrečeničnom, služba tzv. *usklika* ili *eksklamatora* (*ibid.*). Riječ je o suprasintaktičkoj službi u kojoj primarno dolaze uzvici (kao vrsta riječi), ali ju zauzimaju i primjerice optativi ili vokativi (*ibid.*).

(16) *Hej, dođi ovamo!*

Primjer (16) zrcali prototipnu uporabu uzvika koju karakterizira odvojenost od ostatka rečenice, tj. iskaza. Suprasintaktički govoreći, takav je uzvik u službi usklika ili eksklamatora: on ima upućivački karakter, aktualizira (jer kondenzira) cijelu komunikacijsku situaciju te ga karakterizira svojevrsna distribucijska autonomija – odvojiv je i odvojen od ostatka iskaza. Tako definirana

10 Ovdje se navode samo neki primjeri. Slični se primjeri navode i u Pintarić (2002) (za više usp. Gligorić 2017, 2018).

suprasintaktička služba korespondira s dominantnim određenjem uzvika kao vrste riječi. I ovdje treba iznova upozoriti na međusobnu uvjetovanost morfološke i sintaktičke (pa i pragmatičke) razine, pričem treba biti jasno kada se govori o vrsti riječi, a kada o (nad)rečeničnoj službi.

4. Zaključak

Prethodnom analizom pokušalo se iz različitih perspektiva promisliti o opisima jezičnih jedinica koje se mogu prepoznati kao nositelji ekspresivnosti u jeziku. Iz opisa čestica i uzvika moglo se uočiti da je riječ o jedinicama za koje vrijedi sljedeće (usp. Gligorić 2013, 2017, 2018):

1. Riječi sinkronijski određene kao čestice i uzvici dijakronijski se pojavljuju u istim (drugim) kategorijama u lingvističkim opisima;
2. Inventar tih dviju vrsta riječi čine izrazno, tvorbeno, značenjski i uporabno raznorodne jedinice;
3. U određenju čestica i uzvika dolazi do izjednačavanja morfološke i sintaktičke (pa i pragmatičke) razine;
4. Čestice i uzvici smatraju se ili suznačnima ili jedinicama bez značenja;
5. Čestice i uzvici smatraju se asinktaktičnima;
6. Riječi određene kao čestice i uzvici nerijetko su u homonimnome odnosu s drugim riječima;
7. Kategorije čestica i uzvika definirane su jednim presudnim kriterijem – izriču govornikov stav ili osjećaj.

Kraćom se analizom nekih morfoloških, sintaktičkih i semantičkih aspekata opisa čestica pokušalo problematizirati njihova različita određenja. Pritom je naglašeno da se čestice mogu promatrati kao suznačne riječi (iako rječnička određenja njihova značenja određuju čestice kao možda i *polisemne* jedinice) koje dominantno dolaze u modifikatorskoj službi. Na taj se način česticama kodira odnos govornika prema onome o čemu se priopćuje, one služe za oblikovanje ili preoblikovanje rečenica (npr. upitne čestice) te za izražavanje rečeničnoga modusa ili modalnosti, pričem se *modus* i *modalnost* ne shvaćaju kao istoznačnice, što dolazi do izražaja kada je riječ o samostalnim česticama. Usto se primjećuje i sintaktički status čestica kao jezičnih jedinica koje najčešće ne zauzimaju nijednu od tradicionalnih službi riječi u rečenici, ali je mogu imati.

U opisu uzvika pošlo se od njihova gotovo unisona određenja kao asintaktičkih jedinica kojima se izražavaju ili prenose osjećaji. Pritom se problematizirala i njihova jezičnost te se uočilo da dolaze u značenjski vrlo različitim kontekstima, pričem čak rječnici registriraju sinonimne i antonimne odnose među određenim uzvicima. U analizi se pokušalo pokazati da uzvici funkcioniraju i na sintaktičkoj razini, kao bilo koji rečenični član, i na suprasintaktičkoj razini, kao usklici ili eksklamatori (*ibid.*).

Literatura

- Anić, Vladimir. 2006. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Appendini, Francesco Maria. 1828. *Grammatica della lingua illirica*. Dubrovnik: Presso Antonio Martecchini.
- Babić, Stjepan; Dalibor Brozović; Milan Moguš; Slavko Pavešić; Ivo Škarić; Stjepko Težak. 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika: nacrti za gramatiku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Babukić, Vjekoslav. 1836. *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*. Zagreb.
- Brlić, Ignjat Alojzije. 1850. *Grammatik der Illyrischen Sprache: wie solche in Bosnien, Dalmazien, Slawonien, Serbien, Ragusa & c. dann von den Illyriern in Banat und Ungarn gesprochen wird*. Ofen: Universitäts Schriften.
- Drosdowski, Günther (ur.). 1984. *Duden – Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Mannheim: Bibliographisches Institut.
- Gligorić, Igor Marko. 2013. *Hej, da ili ne? (Uzvik, čestica, veznik?)*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 62 str.
- Gligorić, Igor Marko. 2017. Sintaktičko određenje uzvika. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 43/2: 343–358.
- Gligorić, Igor Marko. 2018. *Uzvik i veznik: vrste riječi i (nad)rečenične službe*. Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Grevisse, Maurice. 2007. *Le petit Grevisse: grammaire française*. Bruxelles: De Boeck.
- Jakobson, Roman. 1966. *Lingvistika i poetika*. Beograd: Nolit.
- Jelaska, Zrinka. 2010. Dvojčane podjele vrsta riječi: samoznačnost i promjenljivost. U: *Jezična skladanja – zbornik o šezdesetogodišnjici prof. dr. Ive Pranjkovića* (ur. L. Badurina i V. Mihaljević): 101–127. Zagreb: Udruga đaka Franjevačke klasične gimnazije Visoko.
- Jojić, Ljiljana (ur.). 2015. *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kašić, Bartol. 2002. *Institutionum linguae illyricae libri duo*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Križanić, Juraj. 1984. *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Maretić, Tomo. 1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Marković, Ivan. 2012. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Zagreb: Disput.
- Pintarić, Neda. 2002. *Pragmema u komunikaciji*. Zagreb: FF press – Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

- Pranjković, Ivo. 2009. Nepromjenjive riječi i gramatika. U: *Njegoševi dani. Zbornik radova* (ur. T. Bečanović): 329–335. Cetinje: Univerzitet Crne Gore – Filozofski fakultet Nikšić.
- Pranjković, Ivo. 2013. *Gramatička značenja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Raffaelli, Ida. 2015. *O značenju: uvod u semantiku*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Raguž, Dragutin. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Saussure, Ferdinand de. 2000. *Tečaj opće lingvistike*. Zagreb: ArTresor – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Serianni, Luca; Alberto Castelvechi. 1997. *Grammatica italiana: italiano comune e lingua letteraria*. Torino: UTET Libreria.
- Silić, Josip; Ivo Pranjković. 2007. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva na 8 jezika: hrvatsko-srpski, latinski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski*. Sv. 1 i 2. Zagreb: Matica hrvatska.
- Starčević, Šime. 2002. *Nova ričoslovica ilirička*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Vuletić, Branko. 2007. *Lingvistika govora*. Zagreb: FF press.

Expressing emotions and *small words* in Croatian

Summary

The paper discusses the linguistic coding of emotions regarding *small words*, primarily particles and interjections. Particles and interjections are identified as words that carry expressiveness. They are further analysed from a morphological, syntactic, semantic and pragmatic perspective. The analysis starts with the definitions of particles and interjections in Croatian and foreign manuals, general linguistics, grammars and dictionaries. Finally, similarities in the descriptions of the two word classes are detected, and a description that would more differentiate the category of word classes from the functions of a particular word in the sentence is proposed, taking into account the interdependence and interplay of the levels of linguistic structure.

Ključne riječi: čestice, uzvici, morfologija, sintaksa

Keywords: particles, interjections, morphology, syntax